

İNSAN HAKLARI, MÜLTECİLER VE DEVLET: ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM*

Human Rights, Refugees and the State: a Critical Approach

Yılmaz C. SAPARCA**

Öz

İnsanların yüzyıllardır yaşadıkları hak ihlallerinin bir çözümü olarak ortaya çıkan insan hakları kavramı son zamanlarda tartışılan kavramlardan biridir. Günümüzde hak ihlallerinin çok büyük bir kısmı göç, mülteciler ve göçmenler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Makalenin ilk iki bölümünde insan hakları kavramı açıklanıp göç ile alakalı temel sorunlar kısaca ele alınmakta, mülteci ve göçmenlerin yaşadıkları insan hakları ihlallerinin boyutları gösterilmeye çalışılmaktadır. Makalenin ana gövdesini insan hakları hakkındaki eleştirel bölüm oluşturmaktadır. Eleştiriler salt soyut ve teorik olmasından ziyade göç, mülteciler ve göçmenler gibi somut konular çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu eleştiriler devletlerin rolünün öne çıktığı birbiriyle bağlantılı beş başlıkta ele alınmaktadır. İlk olarak modernitenin insan hakları söylemini ideolojisine nasıl alet ettiği, Batı'nın üstünlüğünü kurmada ve devam et-

Abstract

The concept of human rights, which emerged as a solution to the rights violations that people have experienced for centuries, is one of the concepts that has been discussed recently. Today, most of the violations of rights occur through immigration, refugees, and immigrants. In the first two chapters of the article, the concept of human rights is explained, the main problems related to migration are briefly discussed, and the extent of human rights violations experienced by refugees and immigrants is tried to be shown. The critical chapter on human rights constitutes the main part of the article. Criticisms are handled within the framework of concrete issues such as migration, refugees, and immigrants, rather than being purely abstract and theoretical. These criticisms are discussed under five interrelated topics, in which the role of states comes to the fore. First of all, it is addressed how modernity abuses the discourse of human rights

* Bu makale, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 2022 yılında düzenlenen lisans öğrencilerine yönelik "İnsan Hakları" temalı makale yarışmasında üçüncülük ödülü almıştır. Kôr hakemlik sistemiyle incelenen ve iki hakemin olumlu görüşünü alan makalenin Dergimizde ayrıca yayımlanması uygun bulunmuştur.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, c.y.saparca@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9124-8022>

tirmede bu söylemi nasıl kullandığı, apolitik görünen insan hakları rejimlerinin yeni sömürgeci düzenin işleyişinde nasıl rol oynadığı ele alınmaktadır. İkinci olarak bu evrenselci söyleme alternatif olarak kültürel göreliliği tavsiye edenlerin temel çıkmazlarına, onların iddialarına getirilen eleştirilere yer verilmiştir. Üçüncü olarak iktidarın bedenler ve hayatlar üzerindeki rolüne odaklanılmış, insan hakları-ulus devlet ilişkisinin sorunları ele alınmıştır. Dördüncü olarak insan hakları konusunda devletin rolü, egemenlik meselesi ve vatandaşlık üzerinden ele alınmıştır. Son olarak da devletlerin 'hukukun üstünlüğü' kavramını alet ederek uygulama ve kararlarına meşruiyet kazandırma siyasetleri tartışılmıştır. Sonuç olarak insan hakları düşüncesi yüce, büyük bir ideale atıf yapsa da arka planda çıkar hesaplarının ve siyasi oyunların aleti olmaktadır. Bu umutsuz idealizmin en büyük mağdurları ise değişen ve nereye gittiği henüz net olmayan dünya siyasetinin gerilimleri arasında sıkışan, himayesiz ve hak'sız kalan bu insanlardır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Mülteciler, Kültürel görelilik, İnsan hakları siyaseti, Modernite, Hukukun üstünlüğü

as an ideological discourse, how the West misuses this discourse to establish and maintain its supremacy, and how the seemingly apolitical human rights regimes play a role in the functioning of the neo-colonial order. Secondly, the main dilemmas of those who recommend cultural relativism as an alternative to this universalist discourse and the criticisms brought to their claims are included. Thirdly, the role of power on bodies and lives has been focused and the problems of the human rights-nation-state relationship have been discussed. Fourthly, the role of the state in human rights is discussed through the issue of 'sovereignty' and 'citizenship'. Finally, the policies of states to legitimize their implementation and decisions by using the concept of 'the rule of law' are discussed. As a result, although the idea of human rights refers to a lofty, great ideal, it becomes a tool of interest calculations and political games in the background. The biggest victims of this hopeless idealism are these people, who are left unprotected and disenfranchised, caught in the tensions of the changing and unstable world politics.

Keywords: Human rights, Refugees, Cultural relativism, Human rights politics, Modernity, Rule of law

GİRİŞ

İnsanlığın yaşadığı asırlar boyunca devam eden krizlerin bir sonucu olan insan hakları kavramı sihirli ve dokunulamaz kavramlardan birisi haline gelmiştir. Özellikle iki dünya savaşı ile tavan yapan hak ihlalleri bir çözüm arayışını beraberinde getirmiş, doğal haklardan evrilerek seküler bir temele oturtulan insan hakları nihai çözüm kabul edilmiştir. Devletlerin -bazı itirazlara rağmen- çok büyük kısmı bu hakları kabul etmiş, evrensel bir kabulle karşısında durulamayan bir güç ve meşruiyet kazanmıştır.

İnsanların doğuştan -insan olduğu için- sahip olduğu anlayışını temel alan bu haklar çok çeşitlidir. Günümüzde en çok ihlalin sebep olduğu alan ise göçler sonucu

meydana gelmektedir. Göç hakkında son yüzyıl incelendiğinde 1910'da 1,6 milyarlık dünya nüfusu içinde kendi ülkeleri dışında yaşayan göçmenlerin sayısı 33 milyon civarında iken, 2000 yılına gelindiğinde dünya nüfusu 5,3 milyarla üç katından fazla artmıştır. Kendi ülkeleri dışında yaşayanların sayısı ise beş kattan fazla artarak 175 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu artış ise en çok son yıllarda gerçekleşmiş, katlanarak artmıştır (Benhabib, 2016: 15). Son 20 yıldaki büyük ve geniş göç hareketleri dikkate alındığında dünya ciddi bir göç dalgası ve mültecilik- göçmenlik olgusu ile karşı karşıyadır. Bu hareketlilik ise ötekileştirmelere, ırkçılığa, nefrete ve daha pek çok soruna sebep olmakta, hak ihlalleri de farklı boyutlarda devam etmektedir.

İnsan hakların bu söylemsel üstünlüğü ve genel kabulünün yanında zamanla eleştiriler de artmaya başlamıştır. İlk zamanlar hak ihlallerinin büyük boyutları, insan haklarının meşruiyet zeminini çok kuvvetlendirmiş olması dolayısıyla en küçük bir eleştiri insan hakları düşmanlığı şeklinde algılanmış veya öyle sunulmuşken günümüzde farklı görüşler ve eleştiriler daha rahat ifade edilir hale gelmiştir. Zira aradan geçen zaman kavramın/rejimin toz pembe olmadığını, mutlak iyiyi ve güzeli ifade etmediğini ortaya çıkarmış böylece meşruiyetinin temelleri sarsılmıştır. Bu sebeple bu makalede insan hakları söylemine ve rejimine dair eleştirilerin sadece mülteci ve devletle alakalı kısmına odaklanan bir hülasa yapılmak istenmiştir. Böylece hak ihlallerinin temelinde var olan bazı sorunlar ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Öncelikle ilk bölümde insan haklarına ve gelişimine dair çok kısa ve özet bir bilgi verilmiş, ikinci bölümde göç, mülteciler ve göçmenler olgusuna odaklanılmıştır. Göçmenler ve mültecilerin yaşadıkları temel sorunlara dikkat çekilmeye, böylece sorunun büyüklüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Eleştirinin göçmenlik ve mültecilik olgusu üzerinden yapılmasının temel sebebi insan haklarına dair eleştirilerin soyut olmasının bazen kafa karışıklığına sebebiyet vermesi, anlamayı zorlaştırması, teorik kalarak olayın vahametini anlamaktan uzak kalmasıdır. Somut olgu üzerinden yapılan açıklamalar ve verilen örnekler ise olayı kavramada yardımcı olmaktadır. Makale bu yüzden salt soyut, teorik temelde bir eleştiriden ziyade yüzyılımızın en büyük sorunlarından biri olan bir olgu üzerinden ilerlemiştir.

Makalenin asıl konusunu teşkil eden üçüncü bölümde insan hakları ve rejimlerine dair eleştiriler beş konu özelinde ele alınmıştır. İlk olarak modernitenin ideolojik söylemleri ile insan hakları söylemini ideolojisine nasıl alet ettiği, Batı'nın üstünlü-

ğünü kurmada ve devam ettirmede nasıl kullandığı, apolitik görünen insan hakları rejimlerinin yeni sömürgeci düzenin işleyişinde nasıl rol oynadığı ele alınmıştır. İkinci olarak bu evrenselci söyleme alternatif olarak kültürel göreliliği tavsiye edenlerin temel çıkmazlarına, onların iddialarına getirilen eleştirilere, samimiyetlerinin sorgulanmasına ayrılmış, görelilik iddia edenlerin insan haklarının kültürel düzeyde ele alınması gerektiği söyleminin ölçüsü sorgulanmıştır. Üçüncü olarak iktidarın bedenler ve hayatlar üzerindeki rolüne odaklanılmış, biyo-iktidar kavramı temelinde insan haklarının ulus devletlerinin himayesine verilmesi, ulus devletlerin darbe almasıyla hakların nasıl sorunlarla muhatap kaldığı tartışılarak bir ulus devletinin himayesinde olmayan mülteci ve göçmenlerin haklarından nasıl mahrum bırakıldıkları ifade edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü olarak insan hakları konusunda devletin rolü, 'egemenlik' meselesi ve 'vatandaşlık' üzerinden ele alınmıştır. Devlet egemenliği düşüncesinin sarsılmasına rağmen bu insanların devletlerin egemenlikleri arasında kalması, yani bu konuda sorumlulukların karşılıklı olarak birbirine atılması ve alınan kararların bu insanları mağdur etmesi dikkatlere sunulmuştur. Bunun yanında vatandaşlık kavramı çerçevesinde vatandaşlık dışında kalanların haklarını kimin koruyacağı, vatandaşlık kazananların sorunlarının çözülmüş mü olacağı gibi bazı sorular ve krizler ele alınmıştır. Son kısımda benzer şekilde devletlerin hukukun üstünlüğü kavramını alet ederek uygulama ve kararlarına meşruiyet kazandırma siyasetleri tartışılmıştır.

Üçüncü bölümün beş başlığı beraber incelendiğinde göç, göçmenler ve mülteciler özelinde insan hakları eleştirilerine devletlerin rolü bağlamında odaklanılmıştır. Şüphesiz her bir başlık hakkında bir kitap veya makale yazılabilecek genişlik mevcut olmakla birlikte güncel olarak da tartışılmaya devam etmektedir. Bununla beraber bu makalenin temel amacı; insan hakları kavramına veya insan hakları örgütlerine mutlak bir meşruiyet vermenin sorunları çözmediğini, her yüce ve ulvi değer gibi insanlarca üstün görülen mezkûr söylemin nasıl çıkar ve amaçlara alet edildiğini, devletlerin, ulus-üstü kurumların hatta insanların içselleştiremedikleri veya tartışmalı gördükleri konularda bu hakların etrafından dolanarak davranış ve uygulamalarını meşrulaştırıcı unsurlar bulabildiklerini beş konu özelinde soyut felsefi, teorik düşünce ve açıklamalara fazla girişmeden, tafsilatıyla teferruatıyla uğraşarak içinde boğulmadan eleştirel olarak bir bakış atılmasını sağlamaktır. Seçilen bu beş konu aynı zamanda kendi içinde irtibatlı, egemenlik, vatandaşlık, hukukun üstünlüğü, beden siyaseti, ulus devletlerin temellerinin sarsılması, Batı'nın ideolojik söylemi

gibi devletin rolü üzerinde temel tartışmalara dair bağlantılı konular olup birey ve ulus-üstü kurumların rolü kapsam dışı tutulmuştur. Böylece günümüzün en büyük sorunlarından biri olan ve çok geniş bir kitlenin mustarip olduğu bir meselede çare bulunması için bir yol göstermek amacındadır. Zira dert bulunursa devası âsândır.

I. İNSAN HAKLARI

İnsan hakları kavramını izah etmeden önce onun öncülü olan doğal haklar düşüncesi ve daha da önemlisi hak kavramının izahı gerekir. Zira hak kavramı kendi içinde tartışmalara sebep olmuş ve ölçüsü sorgulanmıştır. Hak kavramını bir düşünce olarak ele aldığımızda günlük hayatta karşılığı nasıldır ve nasıl olmalıdır? Çocuklar akşam geç saatlere kadar uyanık kalmayı isteme ve ne giyeceğine karar verme gibi ‘hak’lar talep ederken ebeveynleri onların ne yiyeceklerine ne izleyeceklerine karar verme veya kontrol etme ‘hak’larına sahip oldukları düşüncesindedirler (Heywood, 2019: 226). Başka bir örnekte bir grup genç kendi aralarında eğlenmek istemelerini kendileri için bir hak olarak görürken komşuları gürültüden rahatsız olduklarını söylüyorsa, burada gürültünün sınırı nasıl belirlenecektir? Komşularının yaşlı veya genç olması ya da komşunun ertesi gün erkenden işe gitmesi durumunda hak sınırını belirleme nasıl etkilenecektir? Haklar genelde uzlaşılı ile kabul edildiği halde özelde pek çok tartışmayı gündeme getirmektedir. Hakların çakıştığı, başkasının sınırına müdahale edildiği, sınırın tespit edilemediği hatta sınırlar üzerinde farklı görüşler olduğu zamanlarda neler yapılacağına dair pek çok örnekle sorunun ciddiyeti ortaya konabilir. Özellikle hak isteklerinin farklı gruplardan geldiği durumlarda, özellikle dışlanan veya dışlandığını düşünen kişiler veya gruplarca - mülteciler, çevreci hareketler gibi- öne sürülmesi durumunda, hak kavramı dikkatle incelenmesi gereken bir hale dönüşmektedir.

Böyle tartışmaları barındıran bir kavramın ardından başka bir tartışmalı kavram daha ortaya çıkmaktadır: Doğal haklar. Köken olarak Antik Yunan’a kadar giden doğal hak düşüncesi Aristo ve Cicero’nun fikirlerinde yer bulmuş, Aziz Augustine ve Thomas Aquinas ile birlikte Hristiyan teolojisiyle birleşmiş, 20. yüzyılda ortaya çıkan insan hakları düşüncesinin temelini oluşturmuştur. John Locke tarafından ele alınan doğal haklar, yaratıcı tarafından verilmiş, insan tabiatının temel özelliğini oluşturduğu için ‘doğal’ kabul edilmiş, vazgeçilemez haklardır (Tannenbaum, 2019:212-213). Tabiatta pek çok yasa var olup bunlar doğal hukuku oluşturmakta, bu da doğal hakları meydana getirmektedir. Bu haklar hükümetlerce oluşturulma-

dığı ve devletlerden önce de var olduğu için devletler bu haklara saygı göstermek zorundadır.

Doğal haklar düşüncesi giderek dini temelden soyutlanarak seküler bir hal almış, “insan hakları” olarak adlandırılarak ‘evrensellik’ iddiası ile yeniden tanımlanmıştır (Heywood, 2019: 190-194, 230). Bu süreçte değişen şey yaratıcı ile bağlantısının kesilmesi, böylece ‘yaratıcı tarafından verilen hak’ deyiminden ‘insanın insan olduğu için sahip olduğu hak’ anlayışına geçiştir. Bu durumda vazgeçilemeyen bir hak olma özelliğini ve evrensellik iddiasını korumaktadır. Bir idealite olarak görülen bu olgu modern çağlarda en etkili ve en önemli siyasi icattır.¹ Birleşmiş Milletler’in (United Nations – UN) tanımıyla insan hakları ırk, cinsiyet, milliyet, etnik köken, dil, din veya diğer unsurlardan bağımsız olarak bütün insanların doğasında var olan haklar olup yaşama, düşünce ve ifade özgürlüğü, çalışma, eğitim, sağlık gibi pek çok hakkı içerir (UN, 2021a).

II. GÖÇ, MÜLTECİLER VE DEVLET: İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

İnsan hakları konusunda günümüzde en çok tartışılan ve gündemi en fazla meşgul eden konulardan birisi mülteciler, sığınmacılar, göçmenler meselesidir. Göç, güvenlik veya ekonomik temel başta olmak üzere tarihsel bir olgu olup onun devletlerin oluşmasına, yıkılmasına, hatta bir çağın açılıp birinin kapanmasına sebep olacak kadar ciddi bir geçmişi vardır. Günümüze gelindiğinde de yine savaş, özellikle iç savaşlar, terör tehdidi, ekonomik sebepler, eğitim gibi pek çok sebeple vuku bulmaktadır.² Göç görüntü itibariyle basit bir yer değiştirme bile olsa gidilen yerlerde karşılaşılan sorunlar, göçmenlerin ihtiyaçları, toplumla bütünleşme çabası, göçün psikolojik etkisi gibi durumlar olayın ciddiyetle ele alınması ihtiyacını göstermektedir. İnsan hakları çerçevesinde düşünüldüğünde göç olgusu büyük bir yer işgal etmekte, özellikle haklarla bağlantısı konusunda devletlerin rolü önem kazanmaktadır.

Göçle alakalı bu izahattan sonra gönüllü ve zorlayıcı olmayan göçleri kapsam dışına çıkarmak gerekmektedir. Zira onların insan hakları konusunda hassas durumlarından değil gittikleri ülke ile alakalı başka sorunları ile ele almak gerekir ki arada oldukça büyük bir fark vardır. 2011 yılında 38,5 milyon, 2021 ise 89,3 milyon zorla

¹ İnsan haklarının nasıl ortaya çıktığına dair tarihsel bir anlatı için bkz. Moyn, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, (Çev. Firdevs Ev), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, ss. 15-41.

² Dünyanın en büyük 7 mülteci krizi hakkında bkz. World Food Program USA (17.08.2022). *Seven of the Largest Refugee Crises Around the World and Their Effects on Hunger*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.wfpusa.org/articles/largest-refugee-crises-around-world-effects-hunger/> adresinden alındı.

yerinden edilmiş kişi varken bunların yaklaşık 26 milyonu mülteci ve onların yarısı da 18 yaşın altındadır (UNHCR, 2022).³Burada mülteci, sığınmacı ayrımı önemlidir. Mülteciler herhangi bir zorlayıcı sebeple başka bir ülkede bulunup koruma gerektiren kişileri ifade ederken sığınmacılar mülteci oldukları iddiasıyla yerinden ayrılan fakat hukuki statüsü kesinleşmemiş kişilerdir. Daha geniş bir kavram olan göçmenlik ise sebebi ne olursa olsun kendi ülkesi dışında bulunan kişileri ifade eder. Daha açık bir ifade ile BM'nin tanımı çerçevesinde bakacak olursak; mülteci "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle, 'korktuğu için' vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan veya uyruğu olmayan ve eski mutad meskeninin bulunduğu ülkenin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen" kişidir (UN, 2021b).

Mülteciler, uluslararası hukukta özel olarak tanımlanmış ve korunmuştur. Mülteciler, korkulan zulüm, çatışma, şiddet veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan diğer koşullar nedeniyle kendi asıl ülkelerinin dışında kalan ve sonuç olarak 'uluslararası koruma' gerektiren kişilerdir. Durumları genellikle o kadar tehlikeli ve dayanılmazdır ki, yakın ülkelerde güvenlik aramak için ulusal sınırları geçerler ve bu nedenle devletlerden, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nden ve ilgili kuruluşlardan yardım alarak uluslararası alanda "mülteci" olarak tanınırlar. Ülkelerine dönmeleri çok tehlikelidir ve bu nedenle başka bir sığınağa ihtiyaçları vardır. Bunlar, sığınma talebinin reddedilmesinin potansiyel olarak ölümcül sonuçlara yol açabileceği kişilerdir. Bazen hepsinin durumu o kadar kritik olmayabilmekte, karma sebepler olduğu zaman "sığınmacılar ve mülteciler (asylum-seekers and refugees)" şeklinde beraber kullanımla ifade olunabilmektedirler (UNHCR, 2016). Bazı durumlarda ise göçmenlik meselesinde de benzer sorunlar ortaya çıkabilmekte, hukuki anlamda mültecilik kadar sorunlu olmasa da farklı sebeplerle göç edenler de yaşadıkları sorunlar muvacehesinde bu çerçeve içine dahil edilebilmektedir. Bu yüzden yer yer mülteci ve sığınmacıların yaşadıkları sorunlarla beraber anılacaktır.

Bir mülteci için birinci olarak ilticaya zorlandığı, temel bir hak ihlalinin yaşandığı ana ülke, en son ise gitmek istediği -yani hedef ülke- vardır. Gideceği veya gitmek istediği ülke için ise geçiş noktaları -yani transit ülkeler- mevcuttur. Hak ihlalleri özellikle bu geçiş esnasında yaşanmaktadır. Bir mülteci hedef ülkeye varıncaya kadar genel olarak uzun bir yolculuğa çıkmaktadır. Öncelikle ve özellikle bir mülteci;

³ Güncel sayının Ukrayna'daki savaş dolayısıyla 100 milyonu geçtiği ifade edilmektedir.

haklarını bilmemesi, kendisini sığıntı olarak gördüğü için kendisine yapılan muamelelere ses çıkarmaması veya çıkarmaması, hakkını arayacak merciin olmaması veya bunu bilmemesi gibi sebeplerle savunmasız ve çaresizdir. Bu kişiler zaten gelmiş olduğu ülkede yaşadığı hak ihlalleriyle psikolojik olarak yıpranmışken, yeni bir ülkede dil, toplum düzeni gibi farklılıklarla karşılaştığında onlar için psikolojik bir travma kaçınılmaz hale gelebilmektedir. Ailece iltica edenlerde ise daha sık görülen durum, kendi çocuklarının en basit ihtiyaçlarını bile karşılayamama sorunu onlarda yetersizlik hissi meydana getirmektedir.

Hak ihlalleri denildiğinde karşımıza çıkan ilk öge, kaçakçılık ve özellikle insan kaçakçılığıdır.⁴ İlk olarak bu insan kaçakçılığıyla yeterli mücadele edilememesi devletlerin temel zaafiyetini oluştururken yasal olmayan geçişleri engellemek maksadıyla kuvvetli sınır engelleri koyması ve sıkı yasal kontroller yapması, mültecileri hedef ülkeye varmak için daha kolay ve rahat olduklarını düşündükleri fakat daha tehlikeli yolları takip etmeye sevk etmektedir.⁵ Bu yolculuklara çıkacak olan mülteciler sahte bir isim ve belgelerle işe başlamakta, hak ihlallerinin en başta yolunu açmaktadırlar.⁶ Zira ismi belli olmayan ve sahte belgeleri olan bu kişiler ya aileleri tarafından bulunamamakta ya da yol esnasında hayatlarını kaybettiklerinde tespit edilememektedirler. Sığınmacı ve mülteciler en başta dil ve iletişim sorunu olmak üzere barınma, beslenme ve sağlıkla ilgili sıkıntılar çekmektedirler. Bunun yanında çeşitli türlerde baskı ve şiddet görmekte, sosyal hizmetlere ulaşmada güçlükler çekmekte, kültürel noktada uyumsuzluk ve kabul görmeme gibi sorunlarla karşılaşmakta, dışlanmışlık hissi yaşamaktadırlar. Ayrıca ayrımcılık ve kötü muamelelere dayalı hak ihlalleri de

⁴ Devletler kaçak göç ve insan kaçakçılığını önlemek için çeşitli önlemler olsa da bu durum göçleri önlememektedir. Üstelik bu göçler mültecilerden ziyade çeşitli sebeplerle ülkesini terk edenlerce gerçekleştirilmektedir. Buna dair bkz. Holden, M. ve Macaskill, A. [15.08.2022]. *UK pushes ahead with Rwanda migrant scheme as small boats keep coming*. 25.10.2022 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/world/uk/uk-pushes-ahead-with-rwanda-migrant-scheme-small-boats-keep-coming-2022-08-15/> adresinden alındı.

⁵ Uluslararası Göç Örgütü'ne göre her yıl yüzbinlerce kişi Avrupa'ya tehlikeli ve kaçak yollarla göç ediyor, bunlardan 2 binden fazlası bu yolculuklar esnasında hayatını kaybetti. Buna dair güncel bir örnek haber için bkz. Keeley, G.

⁶ Yeni bir hayat kurmak için ve büyük hayallerle sahte isim ve belgelerle büyük miktarda para ödeyip yolculuğa çıkan pek çok kişi çok tehlikeli yollardan geçmekte bir kısmı ise hayatını kaybetmektedirler. Buna dair bir örnek için bkz. Euronews [02.08.2019]. *Over 13,000 unaccompanied young migrants in Spain*. 25.10.2022 tarihinde [24.10.2022]. *Migrants building life in Spain face 'emotional toll' after deadly journey, says author Ousman Umar*. 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/10/24/migrants-building-life-in-spain-face-emotional-toll-after-deadly-journ> adresinden alındı; Pons, C. [11.08.2022]. *'No one can stop them': African migrants aim for Spain's Canary Islands*. 25.10.2022 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/world/africa/noone-can-stop-them-african-migrants-aim-spains-canary-islands-2022-08-11/> adresinden alındı. Sınır geçmek isteyen göçmenlerin ölümüne dair bir örnek için bkz. Euronews [24.06.2022]. *Melilla migrants: Calls for investigation after over 20 die trying to cross from Morocco*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/2022/06/24/at-least-130-migrants-cross-into-spanish-enc-lave-of-melilla-from-morocco> adresinden alındı.

burada zikredilebilir.⁷ Çalışmak istediğinde ise kendi mesleğine uygun bir işte çalışmama, çalıştıkları işte maaşların düşüklüğü, sigortasız çalışma, bu konuda haklarını bilmemesi veya bu haklardan faydalanamaması gibi sorunlar yanında suç çetelerince çalışma koşulları uygun olmayan veya tehlikeli işlerde çalışmaya zorlanabilmesi büyük sorunlara kapı aralamaktadır (Syal ve Dugan, 2022).

Dünyada 80 milyon mültecinin yanı sıra farklı sebeplerle ülke değiştirmiş milyonlarca göçmen olduğu düşünüldüğünde bu insanlar buldukları ülkeler içinde göze çarpan bir büyüklüğe ulaşmıştır. Bunlara ek olarak bir iki nesil önce gelmiş, hatta vatandaşlık bile aldığı halde farklı kültürleri mevcut olduğundan bulunduğu ülkenin kültürel yapısına uymayan pek çok insan dahil edildiğinde ortaya çıkan kültürel farklılıklar olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu olumsuz sonuçlara demokratik ülkelerde ırkçı veya aşırı sağ partilerin yükselmesi, açık açık göçmen karşıtlığı yapılması⁸, İslamofobi veya zenofobi gibi belli bir kimliğe, yabancılara düşmanlığın ciddi boyutlara ulaşması örnek gösterilebilir (Avcu, 2020).⁹ Bu durumun sebebini araştıran bir araştırmaya göre kültürel farklılıklara dair algı başta olmak üzere terörün ve işsizliğin artacağından gelen korkunun önemli bir rol oynadığı görülmüştür.¹⁰ Ayrıca ayrımcılık ve kötü muamele sadece göçmenlerle veya mültecilerle sınırlı olmamakla birlikte o ülkenin vatandaşlarına da yansiyabilmektedir. Vatandaş olduğu halde sırf görüntüsü itibarıyla - başörtüsü, ten rengi gibi- veya kültürel olarak farklı olması dolayısıyla bir kişinin dışlanması, ayrımcılık görmesi, çifte standartla kar-

⁷ Euronews: <https://www.euronews.com/video/2019/08/02/spain-has-over-13-000-registered-unaccompanied-migrant-children> adresinden alındı.

Bu konuda bazı örnekler için bkz. BBC [24.04.2012]. *Avrupa Müslümanlara ayrımcılık yapıyor*. 25.10.2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/04/120424_amnesty_muslims adresinden alındı; BBC [20.09.2016]. *Almanya'da iş başvurularında Türk isimli ve başörtülü adaylara ayrımcılık*. 18.06.2019 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/37423429> adresinden alındı.

⁸ Bu konuda bir örnek olarak Polonyalı yetkililerin göçmenlere dair olumsuz siyasetine karşı Polonyalıların tepki yürüyüşü yapmaları verilebilir: Euronews [18.10.2021]. *'No one is illegal': Poles protest migrant pushbacks at Belarus border*. 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/2021/10/18/no-one-is-illegal-roles-protest-migrant-pushbacks-at-belarus-border> adresinden alındı.

⁹ İslamofobi ve zenofobi konusunda pek çok araştırma, yayın ve yayım mevcut olup örnek olması dolayısıyla bu konuda SETA Vakfı tarafından yıllık olarak hazırlanan ve Avrupa Birliği tarafından finansal olarak da desteklenen raporlar incelenebilir: raporların 4. ve 5. sayısı için bkz. Bayraklı, E., Hafez, F. [2020]. *European Islamophobia Report 2019*, 25.10.2022 tarihinde SETA Vakfı: <https://www.setav.org/en/european-islamophobia-report-2019-eir2019/> adresinden alındı; Bayraklı & Hafez [2019]. *Avrupa İslamofobi Raporu 2018 Yayında*. 25.10.2022 tarihinde SETA Vakfı: <https://www.setav.org/avrupa-islamofobi-raporu-2018-yayinda-eir2018/> adresinden alındı

¹⁰ ABD merkezli PEW Araştırma Merkezi'nin bir anket araştırmasında Avrupalılara mülteciler hakkında sorular sorulmuş, araştırma sonuçlarından birinde mültecilerin gelmesi ile terörün ve işsizliğin artacağı noktasında bir paralellik olacağı düşüncesinde oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucu için bkz. PEW Research Center [11.07.2016]. *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/> adresinden alındı.

şlaşması, sosyal açıdan mağdur edilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur.¹¹Aslında vatandaşlık subjektif ve psikolojik bir durum olup kişinin ne kadar devletine bağlı olduğunu ölçen bir mekanizma olmadığından bu tarz bir muamele gören bir vatandaş, kendisine vatandaşlığın getirdiği haklara rağmen diğerleri ile kendini eşit göremeyip ikinci veya üçüncü sınıf bir vatandaş olarak görmesi kuvvetle muhtemeldir.

Devletler bu konudaki hukuki düzenlemeler noktasında ya pasif kalmakta ya yeterli yaptırımlar mevcut olmamakta ya da mevcut olsa bile farklı sebepler gösterilerek suçun ağırlığı hafifletilebilmektedir. Bir göçmenin sırf farklılıkları dolayısıyla hedef alınması durumunda bu eylemin nefret suçları kategorisinde değerlendirme yapılması gerekirken adi suç kategorileri ile verilen cezalar caydırıcı olmamaktadır. Nefret suçları (hate crime/hostility) uluslararası insan hakları hukukunda yer alan bir ceza olup temelinde bir kimliğe karşı düşmanlık ve nefret vardır ve bu suçlar sözlü taciz, saldırı veya zorbalık gibi farklı şekillerle ortaya çıkabilmektedir (U.S. Department of Justice, t.y.; CPS, 2017). Nefretin kendisi bir suç olmamakla beraber bir saldırı, nefret saiki ile işlenmişse suçun cezasının artması gerekmektedir ki bu yüzden cezaya ek bir unsur olarak ortaya çıkar (FBI, 2022). Bu durum sadece yüz yüze olmak zorunda olmayıp çevrimiçi veya sosyal medya üzerinden de olabilmektedir. Verilen cezada bu husus dikkate alınmamakta, adi suç kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Burada devletin sorumluluğu hukuki düzenlemeler ve önlemler alma konusunda doğmaktadır.

Buraya kadar olan kısımda insan hakları, mülteciler ve göçmenlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir ve karşılaştığı sorunlardan bahsedilmiştir. Bundan sonraki kısımda ise insan hakları kavramına veya rejimine dair temel sorunlarından birkaçına dikkat çekilecektir.

III. İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ VE ELEŞTİRİSİ

İnsan hakları söyleminin genel bir izahı ve ardından mülteciler ve göçmenler hakkındaki hak ihlallerinden bahsettikten sonra bu konuda devletlerin rolüne

¹¹ Bir örnek olarak Afrika kökenli İtalyatılar'a dair bir haber için bkz. Hugges, R.A. (22.08.2022). *The Afro-Italians shaking up Italy's rigid notions of national identity*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/my-europe/2022/08/22/the-afro-italians-shaking-up-italys-rigid-notions-of-national-identity> adresinden alındı. Ayrıca kimliğe karşıtlık o devletin kendi öz ırkına mensuplarına da yansıyabilmektedir. Örnek olarak İslami bir görünüme sahip olan, sonradan Müslüman olup başörtüsü takan Fransız bir kadının yaşadıkları için bkz. TRT Haber (14.08.2016). *Tesettür mayo yaşağı başörtüsüne sıçradı*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tesettur-mayo-yasagi-basortusu-ne-sicradi-267889.html> adresinden alındı.

de biraz değinilmiştir. Dünyada onlarca farklı hak ihlali çeşidi varken ve sadece tek bir meselede dünyada 100 milyondan fazla muhatap varken insan haklarının görmezden gelinmesi elbette düşünülemez. Fakat bununla birlikte insan hakları söylemine temelde itirazlar da yok değil. Bu bölümde mülteciler, göçmenler ve devletlerin rolü ile alakalı, daha da genelde insan hakları söyleminin ne kadar ideolojik bir hale büründürülebildiğine dair izahlar getirilecektir.

Anlaşıldığı üzere insan haklarının evrenselliğine ve mutlaklığına dair söylemin temelinde, alt yapısında ciddi bir malzeme bulunmaktadır. Her ne kadar böyle bir görüntüsü olsa da bu söylem incelendiğinde yeni iktidar ilişkileri kurduğu görülecektir. Kendinden menkul bir meşruiyete sahip olarak kimsenin açık açık karşı çıkmaya cesaret edememesi, bu durumun herkesçe kabul edildiğini göstermez. Böylece söylemsel düzeyde de olsa ses çıkarılmamakta veya çıkan sesler cılız olmakla birlikte uygulamada etraftan dolanılan ve her şeyin hukuki kılıfına sokulabildiği bir durum haline gelmiştir. Bu duruma dikkat çeken Baudrillard, günümüzde insan hakları söylemlerinin artmasıyla bu söylemin hâkim konuma geçmesine atıfta bulunarak kullanılacak tek ideoloji olduğunu, hatta ideolojinin sıfır noktası olduğunu söyleyerek eleştirilerde bulunmaktadır (1995: 85).

A. MODERNİTENİN MODERNİZASYON İDDIALARI VE YENİ SÖMÜRGEÇİLİK

Son asırların en büyük olgularından birisi olan “modernite” ilk olarak Baudelaire tarafından kullanılmış olup endüstrileşme, laikleşme, kentleşme gibi modernizm ile alakalı olan bir hayat tarzını temsil etmektedir (Childs, 2010:26). Modernlikten farklı bir manaya gelen modernite ise ideoloji ve değer yüküdür. Aydınlanma çağı denilen zamanda ortaya çıkan gelişmelerle Avrupa'nın kendi içinde ‘akıl galibiyeti’ ve bozulmuş olan ‘eski çağların düzenlerinden kurtulması’ ile zamanla bu aydınlanma düşüncesi ‘bir bakış açısı’ ve ‘ideolojik söyleme’ dönüşmüştür. Bu ideolojik dönüşümün temsilcisi de modernite olan, her şeyin merkezine insanı koyan ve bütün insanları kurtuluşa götürecek evrensel bir çaba olarak görülen bir düşünce tarzıdır (Childs, 2010:27-28). Bu düşünce yapısı veya sistemi ile modernite her yerde ve her alanda etkisini hissettiren bir yapıya bürünerek kendi dışındaki bütün insanlara, toplumlara bu yapı ve zihniyeti dikte eden, evrensellik iddiasında bulunan, diğer toplumları geleneksel olarak adlandırıp basit gören, onların gelişmesine mâni olan sorunları ‘modernleşme sorunları’ adı altında toplayarak ‘modernleşme reçetesi’ sunan bir algısal şekil almıştır. Başlangıçta modernite hürriyet ve hoşgörü yanlısı iken

buna karşı çıkanlarla savaşmışken, kendi konumunu sağlama aldıkça giderek kendisi bir ideolojik söylem, tahakküm, baskı ve denetim aracı oluşturmuş, fikirlere ve davranışlara meşruiyet kazandıran bir nesne haline gelmiştir (Touraine, 2002:113). Modernitenin zihniyet ilkeleri çok uzun süre sorgulanamamış, sorgulayanlar da modernlik karşıtı olarak dışlanmıştı. Bugünkü haline gelinceye dek yaklaşık dört asırlık mazisi olan modernite, Berman'ın (1999) tasnifiyle üç büyük aşamadan geçmiş, üçüncü aşamada sistemli bir hale bürünerek evrensellik iddiasıyla beraber gelen itiraz ve eleştirilere gerekirse fiili müdahale ile karşılık verip kendi otoritesini kurmuştur (1999: 29-30).

'İnsan hakları' söylemi, modernitenin Batı dışı ülkelere medeniyet ve ahlak götürme işlevinin pek çok söyleminden (demokrasi, özgürlük vs.) bir türüdür. Balcı (2016), bu rejimin işleyişini iki odak noktası oluşturarak inceler (2016:66). Biri Batı ile Batı dışı dünya arasında oynadığı hiyerarşik rol, diğeri ise bu rolle birlikte Batı'nın diğer ülkelere üstünlüğünü sürdürme iddiasında oynadığı roldür.¹² Batı dışı ülkede bir hak ihlali olduğunda temsil gücünün Batılı ülkelerde olması, Batılı ülkelerin bu değerlerin koruyuculuğunu üstlenmesi, Batılı ülkelerdeki ihlallerden raporlara yansımayanların 'tali hasar' olarak hasıraltı edilmesi, raporlara yansıdıklarında ise müeyyide mekanizması işletilememesi bu dikkat çekici hususun en temel işlevidir. Benzer şekilde Batı bu tahakküm ve gücünü sadece coğrafi anlamda değil kültürel düzeyde de uygulamaktadır. Yani Batılı devletlerin kendi içinde görünürlüğü artan farklı kültürler dolayısıyla 'Batı' denildiğinde dünya iki geniş bölgeye bölünmekte, kendi içinde de bir Batılı ve Batı-dışı algısı oluşmaya başlamaktadır. Batı-dışı kültürler ve eylemlere karşı bir çifte standart oluşturulmakta veya dışlanmaktadır. Örneğin Salman Rüşdi'nin İslam'a saldırı olarak çıkan romanı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde düşünce özgürlüğü bağlamında değerlendirilirken benzer tarihlerde Hristiyanlık karşıtı filmlerin (*Das Liebeskonzil ve Visions of Ecstasy*) dağıtımının yasaklanması kararları mahkemece hak ihlali sayılmamıştır (Balcı, 2016:70).

İnsan hakları rejiminin ayrıca yeni sömürgeci düzenin işleyişinde üstlendiği rol ile alakalı bahiste Balcı, evrensel insan hakları söyleminin veya iddiasının üçüncü dünya üzerinde Batı standartlarının nasıl disipline edildiğini ortaya koymuştur (2016:60). *The Nation* dergisinin 2016 tarihli bir yazısına dikkat çeken yazar, buna göre 'İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Kolombiya'da takındığı tavır barışı sağlamaktan ziyade

¹² Bu iki odak noktası açısından insan hakları rejimini sorgulayan ve yeni-sömürgecilikle bağlantı kuran geniş bir çözümlenme için atıfta bulunulan ilgili makaleye bakılabilir.

başka hesaplar peşinde olduğunu gösteriyor, bu da barış önünde ‘engel’ teşkil ediyordu. Zira bu tavır yüzünden barış için yapılan referandum az farkla reddedilmişti. Bu ve başka örneklerden anlaşıldığı üzere insan hakları örgütleri kendi amaçlarının dışında bir rol oynayabiliyor, sorunları daha da karmaşıklaştırabiliyor, Kolombiya örneğinde görüldüğü gibi barış süreçlerinde olumsuz bir rol oynayabiliyor, hatta ayrılıkçı grupların şiddetini normalleştirebiliyordu.

İnsan hakları kurum ve yasaları görüntü itibariyle apolitik olması dolayısıyla arka planda gücü elinde tuttuğu gerçeğini perdelemektedir. Mutua (2002), bu rejimlerin kendi çelişmesine atfen Batı dışından iki itiraz şekli ortaya çıktığını söyler. İlki, çeşitlilik ve farklılıkların Batılı standartlar içerisinde kabullenildiği, bu çeşitlilik ve farklılıkların kabulü ve sürdürülmesi için bu standartlarda kalma zorunluluğudur. İkincisi ise itirazlar Batı dışında vuku bulduğunda muterizler insan haklarına sadakatsizlik ve ihlalleri meşrulaştırdıkları ithamı altında kalmaktadır (Mutua, 2002:1-3; Akt.: Balcı, 2016:63). Kültürel olarak diğerlerine olan tolerans ise ancak Batı değerleriyle uyumlu olması ile mümkündür. Kısaca Batı’nın evrensel, mutlak ve tek hakikati temsil ettiği iddiası onun konumuna hizmet etmekte, bu konumu ile diğer kültür ve değerleri yargılayabilmektedir. Balcı, konuyla alakalı 1993 yılında ABD Dışişleri Bakanı’nın sözlerine atıfta bulunmakta, ilgili ifadede Bakan, insan hakları konusunda iki yüzyıllık bir geçmişi/tecrübesi olan ABD’nin insan haklarına hizmet ettiğini, kültürel göreliliği kılıf olarak kullanıp baskı uygulayanların halkına karşı kurtarıcı bir rol üstleneceklerini ima ettiğini söylemektedir. Burada ‘vahşiler, kurbanlar ve kurtarıcılar’ şeklinde tezahür eden üçlü ayrımında bir kurtarıcı sınıf rolü ortaya çıkıyor ve bu rolü Batılı devletler -başta ABD- üstleniyordu (Balcı, 2016:61-64). Bu durum da sömürgeciliğin modern bir rolü olarak tekrar sahneye konulduğunu, evrensellik iddiasınının Batı’ya has değerlere ayrıcalık tanıdığını, bu haliyle kültürel emperyalizme dönüştüğünü göstermektedir.

B. EVRENSELLİĞE MUKABİL KÜLTÜREL GÖRELİLİK Mİ?

Evrensellik iddiasına mukabil bir grup ise insan haklarının göreliliğine atıf yapmakla her kültürün kendi standartlarını belirlemesi gerektiğini belirtmektedirler. Zira hiç kimsenin hangi hakların evrensel olduğunu belirleme hakkının olmadığını ve herhangi bir konuda uygulama şekli dikte edilemeyeceğini belirtirler. Kültürel görelilik/görecelik (cultural relativism), kültürleri ölçmek için evrensel bir standart olmadığı görüşü olup tüm kültürlerin eşit derecede geçerli olduğu ve kendi terimle-

riyle anlaşılması gerektiğini ifade eder (Oxford, 25.10.2022). Göreliliği savunanlar ilgili konuda evrensel veya nesnel bir kriter olmadığını savunurlarken evrenselciler ve mutlakiyetçiler (absolutism, objectivism, monism)¹³ bilakis var olduğuna inanırlar. Göreliliği savunanlar farklı konularda (kavramsal, kültürel, epistemik, ahlaki vs.), farklı kapsamlarda (güçlü veya zayıf, küresel veya yerel gibi), farklı şekillerle ortaya çıkarlar. Kapsam olarak bütün her şeyin göreceli olduğunu iddia edenlerden bazı konuların bunun dışında tutulması gerektiğine kadar farklı görüşler mevcuttur (Baghramian ve Carter, 2022). Kültürel bağlamda değerlerin ve normların geleneklerden doğduğu fikri vardır ve bu fikir Yunan tarihçi Herodot'a kadar götürülebilir. Değer yargılarının deneyime bağlı olduğu, deneyimlerin de bireyler tarafından kültürel bağlamda ortaya çıktığı savunulur. Böylece kültürel ve sosyal arka planlarıyla birlikte değişen tüm kültürel bakış açılarının ve değerlerin eşit statüye sahip olduğu iddiası olan temel ilke sabit kalmıştır. Kültürel göreliliğe dair bu iddialara mukabil bazı biyolog ve antropologlar ise kültürlerin değişikliklerinin yanında ortak pek çok konu tespit etmiş, büyük oranda benzerliklerden yola çıkarak -akrabalık, empati deneyimi, duygusal tepkiler, biyolojik ihtiyaçlar vs.- evrensel standartların olabileceğinden bahsetmişlerdir (Baghramian ve Carter, a.y.).

Göreliliğin farklı konularından birisi 'ahlaki görelilik'tir. Kültürel göreliliğin bir alt bölümü konumunda olan, iyi-kötü, doğru-yanlış algılarının sosyal ve kültürel olarak belirlendiği iddiasında olan 'ahlaki görelilik'e göre ahlaki bir içeriğe sahip inançların doğruluğu belirli ahlaki kodlara göre yapılmaktadır. Hakikat diye bahsettiğimiz şey aslında fark edilmeyen, örtülü bir alanla veya parametre ile alakalıdır. 'İnsanları köle olarak satmak yanlıştır' diye bir cümle kurulduğunda bu cümle 'o gizli ahlaki ilkeye göre yanlıştır' anlamına gelir. BM İnsan Hakları Beyannamesi'ne göre yanlıştır olan bir durumu ifade eder fakat antik Yunan ahlakına göre yanlıştır değildir. O halde bir iddia, ahlaki bir ifade uzlaşımına dayalıdır ve sosyo-tarihsel olarak oluşturulan pek çok yargı arasından tercih yapmaktır. Bu anlayışa göre ahlakiliğin de göreceli olduğu iddiasında bulunularak hoşgörü, açık fikirlilik ve otorite karşıtlığı savunulmaktadır. Ancak bununla birlikte ahlaksızlığa zemin hazırladığı ve etik oluşumunu baltaladığı için görelilik konusunda en çok itiraz edilen bölümdür. Zira herhangi bir ahlaki standart getirilemezse o halde insanların kurban edilmesi, yamyamlık, kölelik, fiziksel işkence kabul mu edilecek veya bu uygulamalara hoşgörü ile mi bakılacak sorusu itirazın ciddiyetini göstermektedir (Baghramian ve Carter, a.y.).

¹³ Bu üç terim evrenselci ve mutlakiyetçileri ifade etmek için kullanılan terimlerdir.

Göreliliğin diğer bir türü olan ‘kültürel görelilik’ konusunda bir eleştiri evrensel-lik iddiasının reddedilmesinden gelir. Bütün kültürlerle hoşgörü ile bakılması, insan haklarının evrensel değil kültürel olarak belirlenmesi anlayışı temelde sorun oluşturabilir, zira her kültürün bazı insan haklarına aynı değeri vermeyebileceği ifade edilir. Örneğin yukarıda örnekleri verilen özelde mültecilerin ve genelde göçmenlerin sorunları karşısında, devletlerin kendi kültürleri muvacehesinde olduğunu iddia ettiği uygulamalarını, hak ihlallerini meşrulaştırabilir. Yukarıda bahsedildiği gibi bir kültürde fiziksel işkence meşru görülüyorsa, kadınların pek çok hakkı elinden alınıyorsa, göçmenlere ayrımcılık yapılıyor ve bu kültürel açıdan uygun görülüyorsa, bunlar gibi pek çok haksızlığa sebebiyet verecek şekilde yapılan uygulamalarda kültürel göreliliğe başvurulabilecek midir? Bunun yanında dünyada yüz milyonlarca mültecinin/göçmenin yer değiştirdiği dikkate alındığında bazı ülkeler kendi sınırlarını tamamen kapatıp kültürel olarak böyle bir hakkı tanıma düşüncesinde olmadıklarını belirtse, bu konuya göz kapayıp ülkesine mülteci almayacağını ilan etse buna görelilik düşüncesi ile mi bakılacaktır?

C. İNSAN HAYATININ – BEDENİNİN SİYASALLAŞTIRILMASINDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ

Michel Foucault (2014) iktidarın bedenler üzerindeki politikasını ‘biyo-iktidar’ terimiyle ifade etmiştir.¹⁴ Teknolojinin gelişmesi ile iktidar ilişkileri de genişlemiş, beden ve nüfus da siyaset yapılacak bir alan haline gelmiştir.¹⁵ Modern devlet, disiplin sağlayan büyük kurumsal aygıtlar yoluyla (hastaneler, hapishaneler gibi) toplumu şekillendirmekte ve düzenleyici kontrollerle iktidarını devam ettirmektedir. Bu iktidar artık ölümle değil hayatın korunması, güvenlik anlayışı, hakların korunması ile ortaya çıkar. Bu bir anlamda insan hakları çerçevesinde düşünülürse kapsayıcı olmakla birlikte (eşitlik, özgürlük vs. gibi söylemlerle) bir yandan da dışlayıcı bir sistem kurmaktadır. Beden üzerinde kurulan siyaset Agamben tarafından da ifade edilmiş, iktidarın arka planına dikkatleri çevirmiştir. Agamben, Hannah Arendt’in emperyalizm üzerine yazdığı kitaba atıfta bulunarak mültecilik sorununu ele aldığı bölümün başlığını dikkate arz eder. Buna göre ‘ulus-devletin çöküşü ve insan haklarının sonu’ şeklindeki başlık bu iki unsurun bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Yani insan haklarının kaderi ulus-devletlerin kaderleriyle birleşmiştir. İnsan hakları söy-

¹⁴ Biyoiktidar kavramını ilk kullanan Foucault olmasa da kavramın şekillenmesinde çok önemli bir yeri vardır.

¹⁵ İktidarın birey ile ilişkisi hakkında bkz. Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar, (çev. I. Ergüden, O. Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

leminin bireysellik açısından çelişkilerinden bahseden Gauchet de 'bireysel özerklik' denilen olgunun devletin hükümranlığına yaradığını söylemektedir. Özgürleşme için devlet iktidarının daha kapsamlı ve geniş olması icap etmektedir, zira devletsiz veya devletin rolünün kısıtlı olduğu alanlarda birey varlık gösteremeyecektir (Gauchet, 2013:123). Arendt ise paradoksu ifade ederken ulus devletlerin haricinde, onun egemenliği altında olmadan insan haklarının ele alınması gereken asıl kişiyi -mültecileri- bütün değerlerden bağımsız bir özne olarak kabul etmesi gerektiğini nazara verir. Çünkü o artık bir ulus devletten bağımsız olarak soyut, çıplak bir insandır. Bu haklar koruması altında olan ulus devletten bağımsızlaştığında artık korumasız kalmakta, gerçekliklerini yitirmektedirler (Agamben, 2020:152-153). II. Dünya Savaşı sonrasında devletlerin ve uluslararası örgütlerin ardı arkasına insan hakları bildirgeleri yayımlayarak bu söylemi araçsal bir şekilde kullanmaları, kavramın tartışılmasının ve öneminin özgün olarak anlaşılmasının imkanını zorlaştırmıştır. Arendt'e göre artık yasaları, buna uygun davranmaları konusunda bağlanıyor gözüklep de aslında bağlamayan, ebedi etik ilkeler gibi görülen halini bırakıp modern ulus devleti nasıl temellendirdiği -meşruiyet sağladığı ve egemenliğini pekiştirdiği- ve onlarca nasıl sahip çıkıldığı tartışılmalıdır. 1789 Bildirgesi incelendiğinde insan, doğumu itibarıyla vazgeçilemez haklarla doğduğu bildiriliyorsa da doğal süreç yani modern biyo-siyaset bu hakları vatandaşlık kavramının içine hapsedmişti. Siyasi iktidarlar da bu hakları korumak için vardılar ve dolaylı olarak insanlar bu haklara doğumla, yani vatandaş olmakla kazanmaktaydı (Agamben, 2020:153-154).

Agamben, mültecilik olgusunu modern ulus devletle çatışma içerisinde olduğunu, zira doğum ile milliyet (vatandaşlık) arasındaki ilişkiyi krize soktuğunu belirtir. Çünkü haklar vatandaşlık ile kazanılıyor, ulus devlet de onun koruyucusu oluyordu. Mülteci bu sürecin neresindeydi? Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte Avrupa'da milyonlarca mülteci ortaya çıkmış, aynı zamanda devletler ardı ardına aldıkları kararlarla vatandaşlık düzenlemelerine gitmişler, aralarında Fransa (1915), Belçika (1922), İtalya (1926)'nın da bulunduğu birçok ülke pek çok kişiyi vatandaşlıktan çıkarmıştır. Bu uygulamaların sonucunda ortaya çıkan büyük mağduriyetler sonucunda II. Dünya Savaşı'nın ardından insan hakları, vatandaşlık haklarından ayrılmıştır. Şimdi ise Arendt'in dikkatleri çevirdiği konu, yani mültecilik olgusuyla bakıldığında yeni bir kriz doğmuş, insan hakları her ne kadar vatandaşlık haklarından ayrılrsa da vatandaşlık ile anlam kazanan bir durum olma halinden sıyrılamamıştır. Agamben de buna binaen mülteciliği de insan haklarından ayırarak ulus devlet gü-

dümünden çıkarmayı tavsiye etmektedir. Yoksa birinin çöküşü diğerinin de sonunu getirecektir (Agamben, 2020:158-162).

D. VATANDAŞLIK, EGEMENLİK VE DEVLET

Devletler arası savaşlar, savaşların yeni görünümleri olan vekalet savaşları, terörizm gibi sebeplerle yerinden edilmiş milyonlarca insan bir ulus devletin himayesinden mahrum kalmaktadır. Ayrıca başarılı bir devlet otoritesi ortaya koyamayan zayıf devletlerin vatandaşları da bu himayeden mahrumdur. Bir önceki kısımda izah edildiği gibi ulus devletlerle bağlantılı hak anlayışı sorunlara yol açmaktadır. Bunun yanında yine bir önceki kısımda ifade edilen, bedenlerin ve hayatların siyasileştirilmesi dolayısıyla mülteciler/göçmenler, devlet egemenliklerinin arasında sıkışmış yeni unsurlardır, gerilim alanlarıdır. Böyle bir zamanda bir ulus devletin himayesinden faydalanamayan, hiçbir hakkı var görünmeyen, gittikleri ülkelerde farklılıkları dolayısıyla dışlanan, siyasetin öznesi haline gelen bu insanlar bir de asrın en önemli sorunlarından birisi olan kimlik sorunları ile yüzleşmektedirler. II. bölümde örnekleri verilen; gittikleri ülkede birkaç nesil geçtiği halde benimsenemeyen ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören, çifte standarda uğrayan mülteciler, göçmenler hatta o ülkenin kendi vatandaşlarının sorunları, vatandaşlık, egemenlik konularını gündeme getirmektedir.

1. Egemenlik

Egemenlik kavramı kendi içinde tartışmalı olmakla birlikte devletin temel bileşenlerinden birisi olarak görülür. Egemenlik mutlak ve sınırsız güç anlamına gelmektedir, devredilemez, sınırlandırılmaz ve mutlaktır. Her ne kadar devletlerin egemenliği kabul görse de egemenlik anlayışı değişmiştir. Zira devlet kendi toprakları üzerinde istediği gibi, sınırsız, mutlak, keyfi bir şekilde hareket edemez. Birkaç on yıl önce bir hükümetin kendi vatandaşlarına nasıl davranacağı tamamen iç mesele kabul edilip diğer devletleri hiçbir şekilde ilgilendirmeyen bir durum olarak görülürken, uluslararası insan hakları hukukunun ortaya çıkmasıyla bu durum değişmeye başlamıştır. Devletler insan haklarının evrensel kabul görmesi dolayısıyla sorumluluktan kurtulmak için 'iç işlerine karışmama prensibi'ni -egemenliğini- bahane edemez. Örneğin insani müdahale olgusu ile kendi vatandaşlarının haklarına tecavüz eden bazı rejimler devrilmiştir. Devletlere topraklarındaki tüm bireylerin insan haklarına saygı duyması, onları koruması ve yerine getirmesi için bazı uluslararası yükümlülükler yüklenmiştir. Uluslararası insan hakları hukuku ile beraber egemen-

lik anlayışını sarsan başka unsurlar da (uluslararası ticaretin büyümesi, küreselleşme, çok uluslu şirketler) mevcuttur. Küreselleşmeyle birlikte, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler karmaşıklaşmaya başlamıştır ve hızla genişlemiştir. Dünyanın gittikçe küçülmesi, devletlerin birbirine ekonomik olarak bağımlı hale gelmesi, ayrıca artan küresel tehditlerin ortaya çıkması devlet iş birliğini zorunlu hale getirmiş ve yeni küresel aktörler ortaya çıkmaya başlamıştır (Icelandic Human Rights Center, t.y.). Böylece devletlerin uluslararası arenadaki tek aktör olma konumu sarsılmıştır. Uluslarüstü kurumların uluslararası hukuk ve ilişkilerde etki sahibi olmaları devletlerin tek başına hâkim pozisyonunu sarsmaktadır (Ip, 2010:5).

Egemenlik kavramının bu dönüşümüyle birlikte devlet gücünün tesisi için yapılan mücadelenin de şekli değişmiş, farklı şekillerle egemenlik tekrar tahkim edilmeye çalışılmaktadır. Mültecilik meselesinde ele alındığında karşılaşılan temel sorunlardan birisi, mültecilerin veya göçmenlerin devlet egemenliğinin arasında sıkışması, onların sözleri ile bağlı olmalarıdır. Bunun bir örneği geri kabul anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar bir ülkeye yasadışı yollarla girerek orada bulunan kişilerin anlaşmada yer alan kaynak ülkeye veya en son transit geçiş yaptıkları ülkeye geri gönderilmesini düzenlemektedir. Bu anlaşmalardan birisi, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ‘Geri Kabul Anlaşması’dır.¹⁶ Ülkelerinde mülteci istemeyen veya az sayıda kabul etmek isteyen AB üye ülkeleri maddi yardım yapmayı kabul etmiştir. Türkiye ise bu yardım karşılığında Geri Kabul Anlaşması’nı imzalamıştır. Bu anlaşma çeşidinin yanında ‘Güvenli Üçüncü Ülke’ uygulaması gibi çeşitli yollar da bulunmaktadır. Bu ve bunun gibi anlaşmalar göstermektedir ki göçmenler ve mülteciler meselesinde egemenliklerini kullanmak isteyen devletler çeşitli anlaşmalarla ve mekanizmalarla hak ve hukuku kendileri belirlemektedirler. Bu anlaşma ve mekanizmaların ne kadar hakka ve hukuka uygun işlediği ciddi tartışma konusudur. Devletler hukuki uygulamaların etrafından dolanmakta beis görmemektedir. Sorunları ve sorumlulukları karşılıklı olarak birbirine atmakta, bir taşeron zinciri kurmaktadır (Sarı, 2014). Göçün kontrolü devletin egemenliği konusunda oldukça önemli bir konudur. İnsan hakları beyannameleri ile devletin sınırlarını kontrol etmek istemesi, devletin başvuru sahiplerinin geçmişini inceleyerek kabul etme çabaları büyük bir çelişki meydana getirmektedir (Benhabib, 2016:12). Sağlık konusunda göçmenlerin tehdit oluşturduğu algısı yaygın bir gerçektir. Bu anlamda hükümetler, sağlık programlarını onlar

¹⁶ İlgili anlaşma hakkında ve anlaşmanın nasıl ilerleyeceğine dair kısa ve öz bir bilgi için bkz. Deutsche Welle (18.03.2019). *Ankara-AB hattındaki mülteci anlaşması nasıl ilerleyecek?*. 25.10.2022 tarihinde <https://p.dw.com/p/3FEHF> adresinden alındı.

için iyi bir sağlık imkânı vermek değil göçü kontrol etmek için kullanılmaktadırlar. Göçü önleme noktasında bir diğer çaba, sınırlara duvarlar inşa etmek, sınır engelleri oluşturmaktır.¹⁷ Bunun yanında koronavirüs salgını ile devletler pandemiye bahane ederek göç yönetimi konusunda geniş önlemler almış, ülkelerinin sınırlarını tamamen veya kısmen kapatmışlardır. Bütün bunlar devletlerin azalan egemenliklerine karşıt olarak yapılan çabalardan bazılarıdır.

2. Vatandaşlık

Egemenlik kavramının yanında ele alınması gereken diğer kavram vatandaşlıktır. Öncelikle egemenlik ve vatandaşlık ilişkisinin kısa ilişkisine bakmakta fayda vardır. Haklar bir yandan da ‘yükümlülükleri’ beraberinde getirir. Hak sahibi birisi aynı zamanda başkası için bir yükümlülük doğurur, özellikle devlete karşı. Mesela devlet pozitif hakları uygularken bazı yükümlülükler altına girer. Karışmama hakları denen negatif haklarda bile devletin gücünü sınırlama yükümlülüğü vardır (Heywood, 2019:241). Yükümlülük bireyler için de vardır ve hakları olan bireylerin yükümlülüğü olmaması düşünülemez. Devletle irtibatlı bir şekilde birey ve devlet arasındaki hak ve yükümlülükleri düzenleyen temel durum vatandaşlık kavramı ile şekillenir. Vatandaş kavramı devletin otoritesini tanıyan ve kanunlara uymasını ifade eden siyasi itaat yükümlülüğünü getirir (Heywood, 2019:242). Vatandaşlık kavramı daha çok belirli bir toprakla ilişkilendirilir ve bu toprak üstündeki otorite ile bağlı olmakla anlam kazanır. Her ne kadar vatandaşın itaatinin temelini neye dayandığı tartışılabilir da bütün bunlar varsayımsal ve zımni bir sözleşme eksenine yerleşir. Doğuştan bir devletin vatandaşı olmuş bir bireyin alternatif bir tercihi mümkün görünmemektedir. Bu yüzden kutsal bir paye verilmemesi gerekir. Bir de olayın içine ‘vatandaş olmayan bir birey’in dâhil olmasıyla iş bambaşka bir boyut kazanmaktadır. Üzerinde yaşadığı topraklara yabancı olanlar düşünüldüğünde çeşitli saiklerle gelen pek çok mülteci ve göçmen bulunmaktadır. Bunların yanında vatandaşlıktan çıkarılanları ve vatansızları da dahil ettiğimizde büyük bir kitle mevcuttur. Vatandaş olmayan bir birey devlete itaatle yükümlü mü olduğu soru işaretleriyle ele alınması gerekirken yükümlü olduğu farz edilmektedir. Vatandaşlığı belirleyen ve sınırlarını tarif eden bir otorite var olup insanlar bu sınırlar içinde var olmaya mecbur edilmektedir. Yani vatandaşlık da

¹⁷ Wendy Brown yükselen duvarların, sınır engellerinin ironik bir şekilde devlet egemenliğinin zayıflığından/zayıfladığından ileri geldiğini iddia etmektedir. Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, (Çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis Yayıncılık. Bir yakın örnek: Euronews (14.10.2021). *Poland close to approving €350m border wall to stop migrant crossings from Belarus*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/2021/10/13/poland-plans-350m-border-wall-to-stop-migrant-crossings-from-belarus> adresinden alındı.

artık siyasetin temel uğraklarından birisi olmaktan nasibini almaktadır. Ulus devlet anlayışının sarsıldığı ve devlet egemenliğinin oldukça yıprandığı bir zamanda göçler ve mültecilik olgusu ulus devlet anlayışını, üyelik konusunu sarsmakta yeni üyelik şekilleri meydana getirmektedir (Benhabib, 2016:11). Bu konudaki düzenlemeler hukuki olmaktan öte siyasi olmakta, kararlar milyonlarca kişinin hayatını etkileyebilmektedir. Benhabib (2016), ifadelerinde bir dünya vatandaşı meselesinden çok çözüm olarak adil üyelik tavsiye etmekte, bunun için mültecilerin veya sığınmacıların ilk kabulü için ahlaki talebin tanınması, geçirgen bir sınır rejimi, vatandaşlık haklarının korunması gibi düzenlemelerin getirilmesini, ayrıca temel haklarının korunarak hak yoksunluğuna uğramasının önlenmesi gerektiğini ifade etmektedir (2016:13).

E. HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ SİYASETİ

Devletler idealize edilmiş ve söylemsel olarak bir cazibesi olan insan hakları söylemine katılır ve ardı ardına geleneğe uyup imzalar atarken meselenin içeriğini göz ardı etmektedirler. ‘İnsan Hayatının- Bedeninin Siyasallaştırılması’ başlığı altında ele alındığı gibi Arendt’in ifadesi ile II. Dünya Savaşı sonrasında devletler ve uluslararası örgütler ardı arkasına insan hakları bildirgeleri yayımlamışlardı. Bu söylemi araçsal bir şekilde kullanmaları kavramın tartışılmasının ve öneminin özgün olarak anlaşılmasının imkanını zorlaştırdığını ifade etmektedir. Arendt’e göre devletlerin yasama organlarının insan haklarına uygun davranmaları konusunda bağlılık zorunluluğu gibi bir durum gözükmesine rağmen aslında bağlamayan bir durum olmuştur. Bu haklar söylemi ebedi etik ilkeler gibi gösterilerek modern ulus devletinin nasıl temellendirildiğini -meşruiyet sağladığı ve egemenliğini pekiştirdiğini- dikkatlere arz eder. Oysa devletlerin ve yasama organlarının buna uygun davranmaları sevindirici bir durum olması, keyfiligi ve hak ihlallerini önleyici bir hal göstermesi gerekirken çizilen imaj ile gerçekliğin uyuşmadığı görülecektir.

Hukukun üstünlüğü anlayışı liberal demokratik devletlerde uygulanan anayasal ve sınırlı devlet düşüncesinden ilham alan bir sistem olmasına rağmen otoriter hatta totaliter devletler tarafından bile saygı duyularak -sözde- uygulanan bir ilkedir. Keyfiligi önlediği varsayımına atfen hükümetin/kişilerin değil de hukukun hâkim olması anlayışına dayalı olarak eşitliğin ve özgürlüğün de garantisi kabul edilir. Çünkü bireyler ne yapıp yapamayacaklarını keyfi uygulamalarla sınırlandırmak zorunda kalmadan, hukuka göre düzenleyebileceklerdir (Heywood, 2019:187-190). Oysaki

bu ilke de masum olmayıp devletler her iyi ve güzel görülen şey gibi bunu da siyasetlerine alet etmekte, meşruiyet sağlayıcı dilini kullanmaktan çekinmemektedirler. Bazı eleştirilenler bu ilkeye rağmen özgürlüklerin ve hakların yasa koyucusunun halen siyasetçilerin olduğuna dikkat çekerler. Yani demektir ki sivil haklar ve özgürlükler hükümetlerce belirlenebilmektedir. Üstelik bazı hükümler hukuki bir şekil aldığı anda uyma zorunluluğu artmakta, zira hukukun yönetimi anlayışı hükümetlerin emirlerine bir meşruiyet kazandırmaktadır.¹⁸ Örneğin Sovyetler Birliği'nde uygulanan baskılar kanunilik şekline büründürülmüş, hukukun üstünlüğü anlayışı faydadan çok zarar getirmiştir. Oysa bu anlayışın 'içerik'ten ziyade uygulamada bir 'usul' olduğu anlaşılmıştır. Yani hak ve hukukun, eşitlik ve özgürlüğün korunması için yeterli değil ama şart olduğu görülmüştür.

Hukukun üstünlüğü anlayışı aynı zamanda hak ve hukukun hâkim güç tarafından kontrol edildiği anlayışında olanlarca da eleştirilebilmektedir. Marksistlerce hukuk, mahiyeti itibariyle özel mülkiyeti, sosyal eşitsizlik ve sınıf yapılarını koruyan bir araç olup hukukun üstünlüğü anlayışı da bu kapitalist sistemi ve özel mülkiyeti koruma işlevini yerine getirmektedir. Feministler erkek egemen yapının hukuki yolla erkekler lehine korunduğunu, kültürel görelilik bölümünde ele aldığımız çokkültürlülük kuramcıları da egemen kültürün tutumlarını, değerlerini diğerlerine dayattıklarını, azınlık haklarına ehemmiyet vermediklerini ifade ederler (Heywood, 2019:190). Modernitenin eleştirisi olarak var olan postmodernizm ise bu konudaki eleştirisinde insan hakları iddialarını meta-anlatı olarak görmektedir. Meta-anlatı ve ideolojiler, baskıcı uygulamaların meşrulaştırıcısı olarak değerlendirilerek bu konudaki güvensizlik ifade edilmektedir (Arslan, 2001:6-7). Bunun yanında hukukun uygulamaya çalıştığı insan hakları düşüncesinin temelini oluşturan öznenin soyut kaldığından dem vurmaktadır. Modernite bireyin merkeze alındığı bir dünya görüşü olarak bir hak anlayışı geliştirse de bu soyutlanmış insan belli bir siyasi ve sosyal statü içerisindeki insandır, yani kapsayıcı değildir (Arslan, 2001:8-9).

Hukukun üstünlüğü zahiren parlak ama içerikte sorunlu kavramlardan birisi olduğu, devletlerin yaptıkları uygulamalarda hukuki/kanuni kisveye bürünerek icraatlarını meşrulaştırdıkları görülmekte, hukukun aslında keyfi olarak biçimlendirilmekte olduğundan etkisinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Göçmenler ve mül-

¹⁸ İnsan haklarının bir siyasi söylem haline getirildiğine dair bir bakış açısı için bkz. Gauchet, M. (2013). *Yurttaşını Arayan Demokrasi*, (Çev. Zeynep Savaşçın), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 107-111,153-208. Yazar Doğu'da insan haklarının savunusundan Batı'da ise siyasete dönüştüğünden bahsetmektedir.

teciler açısından pek çok mağduriyetler devletlerin bu kanunilik elbisesi içerisinde yaptıkları ile alakalıdır. Bazı insan hakları kuruluşları tarafından bir devlet aleyhinde olumsuz raporlar verildiğinde devletin imajının sarsılması dışında hesap vereceği üst otoritenin yokluğu, insan hakları kuruluşlarının yaptırımını olmayışı, raporlarının umursanma seviyesinin düşüklüğü, devletlerin uygulamalarının çoğu zaman takip edilemeyeceği, mültecilerin ve göçmenlerin kendilerinin haklarını bilmemesi, vatandaş olmayanların tabi oldukları hukuki düzenlemeleri yürütecek mecra olmayışı gibi sebepler hak arayışlarının etkisini kırmakta, haksızlık ve hukuksuzluklara seyirci kalınmasına sebebiyet vermektedir.

SONUÇ

İnsanların Tanrı tarafından verilmiş bir dizi haklara sahip olduğu doğal haklar, aydınlanmacı pozitivizmle manevi değerlerden koparılmasıyla sekülerize edilerek insan hakları kavramı ismiyle yeniden oluşturulmuştur. Zira modernitenin getirdiği veya şiddetlendirdiği insani krizler, mültecilerin yaşadıkları, ötekileştirmeler, ırkçılık, küresel savaş veya şiddetler insanın insan olmasından kaynaklı olarak sahip olduğu haklar konusunu yeniden gündeme getirmiş, fakat bu sorunlara çözüm bulmakta aciz kalmıştır. Bu tecrübe edilen çok ciddi hak ihlallerinden sonra insan hakları özellikle 1948 tarihli evrensel beyanname sonrasında hâkim bir pozisyona geçmiştir. Devletler ve kuruluşlar ardı arkasına insan haklarıyla alakalı beyannameler vermiş, bu haklara saygı gösterdiklerini belirtmiş, en azından bu hakların veya hak düşüncesinin karşısında açık açık bulunamamışlardır.

Günümüzün en büyük insan hakları ihlallerinden pek çoğu göç konusunda olmakta, zorunlu göçler (mülteciler) veya iradi göçler (göçmenler) sonucu yüz milyonlarca kişi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. İstatistiki bilgiler olayın vahametini ortaya koymaktadır. Yaşadıkları onlarca farklı hak ihlali ise işi ciddiyetle ele almak noktasında ciddi bir saik oluşturmaktadır. Devletler mülteciler ve göçmenlerle alakalı olarak ülkeye alım sürecini zorlaştırmakta, uzun süreçler uygulamakta, sıkı yasal kontrollerle ve sınır engelleri ile göçü kontrol etmekle uğraşmaktadırlar. Mülteciler ve göçmenler ise bu uzun yolların verdiği zorluk ve karmaşıklık dolayısıyla sahte belge ve pasaportlarla kaçak yollardan hedef ülkelere gitmeye çalışmakta, o ülkeye varıncaya kadar geçtikleri tehlikeli yolların sonu ölüme kadar gidebilmekte ayrıca insan kaçakçılarının da hedefi olmaktadır. Bunun dışında gittikleri ülkelerde dil ve iletişim sorunlarının, kültürel uyum zorluklarının yanında psikolojik

sorunlarla yüz yüze gelmektedirler. Çalışmak istediğinde kendi mesleğine münasip bir işte çalışamama, maaşların düşüklüğü, sigortasız ve tehlikeli işlerde çalışma gibi sorunlarla yüzleşmektedirler.

Sadece göç olgusu açısından bakıldığında bile insan hakları ne kadar kıymetli bir olgu olduğu açık olmasına rağmen bu olgu pratik uygulamada ve düşünsel düzeyde yargımızı olumsuzya çeviren pek çok sebeple maluldür. Bu söylem siyasete alet edilmiş mülteciler ve göçmenler üzerinden ele alındığında onlar bu siyasetin bir parçası olmuşlardır. Öncelikle insan hakları söylemi Batı tarafından sahiplenilen, evrensel iddiasıyla modernitenin diğer kültür ve medeniyetlere -Batı dışına- medeniyet götürme işlevinden ana söylemlerinden birisi olup kendisi bir ideolojik söylem, tahakküm, baskı ve denetim aracı oluşturmuştur. Bu söylem Batı'ya hiyerarşik bir üstünlük atfetmekte ve bu üstünlüğünü sürdürme imkânı vermektedir. İnsan hakları rejimleri/kurumları ise yeni sömürgeci düzenin işleyişinde önemli bir görev üstlenmekte, gerekirse 'Batı dışı' devletlerdeki hak ihlallerine karşı Batılı devletleri göreve çağırabilmektedir. Apolitik bir görünümü olmalarına rağmen siyasete vasıta olarak kullanılmakta, hatta bazen müdahalelerin kılıfı olabilmektedir (ABD'nin Irak'a müdahalesini insan hakları ve demokrasi kılıfına sokması gibi). Bu insan hakları örgütleri, insan hakları konusunda güçlü bir meşruiyeti ellerinde bulundurarak bu konuda nelerin söylenebileceğine karar verebiliyor, raporlarıyla gerçeklik iddiasını yönetiyor, aksine bir itiraz olduğu takdirde ise hızla marjinalleştirme mekanizmasına tabi tutabilmektedir. Ayrıca bu insan hakları örgütleri devletlerden bağımsız bir şekilde güçlenmekte, gerçeklik algısını kontrol etmekte, dolaylı olarak hâkim söylemi oluşturan ve insan hakları sicili konusunda daha iyi olduğu iddia edilen Batılı devletler açısından hegemonik bir yapı oluşturmaktadır. Batı'da ise insan hakları konusunda olumlu bir imaj çizmesine rağmen gerçekte buna zıt pek çok uygulama görülebilmektedir. Örneğin Suriyeli mülteciler meselesinde, bazı göçmenlere yönelik uygulamalarda görüldüğü üzere imaj ile gerçeklik birbirine uymamaktadır. Batı'nın ihlalleri ise ya raporlara pek yansımamakta ya da yapılan olumlu bazı uygulamalarla önlem aldıkları imajı verilerek üstü kapatılmaktadır.

Evrensel Batılı değerler yerine her kültürün kendi insan haklarını oluşturması gerektiği fikri 'görelilik' olarak ifade edilmektedir. Burada 'ahlaki' ve 'kültürel görelilik' çerçevesinde bakıldığında bazı kültürlerin bazı uygulamalarını ahlaki veya normal görmesi, hak ihlali saymaması karşısında nasıl bir tavır takınılacağı, bunların hoş mu görüleceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Mültecilerle ve göçmenlerle alakalı olarak

bir devlet sınırlarını göçmenlere tamamen kapatsa, kültürel olarak böyle bir hakkı tanıma düşüncesinde olmadıklarını belirtse, mültecilerin kültürel uyumsuzluklarına dikkat çekerek ülkesine mülteci almayacağını ilan etse ne yapılacağı ayrı bir sorundur. Çokkültürlülüğü savunan düşünce her ne kadar insanlar arasındaki ayrıma dikkati çektiği, grup içi farklılıkları dikkate almadığı, bazı kişilerin haklarını kültür denilerek normalleştirdiği, bir birlik düşüncesinin oluşumuna zarar verdiği gibi eleştirilere muhatap kalsa da farklı kültürlerin bir arada yaşamasını kolaylaştırmaktadır. Farklılıkları tanıyarak saygı göstermeyi siyaset edinmesi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İlişmeme siyaseti (politics of indifference) de denen ilgili düşünce, bir kültürü diğerinden üstün tutmayarak farklılıkları yaşatmaya vesile olmaktadır. Bu açıdan dikkate değer olabilmektedir.

İnsan hakları ile alakalı bir diğer sorun insan hayatının- bedeninin üzerinde gerçekleşmektedir. Biyo-iktidar kavramı ile ifade edilen, hükümetlerin bedenler, nüfus gibi konular üzerinde de iktidar kurması, ölüm üzerinden değil hayat ve hakların korunması, güvenlik ihtiyacı gibi sebeplerle meşruiyetini sağlaması bu meseleleri de siyasetin içerisine sokmuştur. İnsan hakları bildirgeleri, hakları ulus devletlerin himayesine vermiş, bu da hakların devamını ulus devletlerin kaderine bağlamıştır. Son zamanlarda ulus devlet anlayışının darbeler alması dolayısıyla haklar konusunda krizler ortaya çıkmış, vatandaşlık bağı olmayan, bir ulus devletin himayesinde bulunmayan mülteci ve göçmenler krizlerin merkezi haline gelmişlerdir. Bu yüzden Agamben, insan hakları vatandaşlık haklarından bağımsızlaştığı gibi ulus devletlerle bağımlılığı da sona erdirilmeli görüşündedir.

İnsan haklarının ulus devletlerin himayesine verildiği anlayışıyla egemenlik kavramı da incelemeye değer bir konu olmuş, mutlak, sınırlandırılmayan devlet egemenliği anlayışı şekil değiştirmek zorunda kalmıştır. Zira devletlerin keyfi ve sınırsız uygulamaları hukuk devlet anlayışına uygun gelmemekte, insan hakları ile sınırlandırılmaktadır. Buna rağmen egemenlikler her ne kadar sarsılmaya devam etse de mülteciler ve göçmenler bunun olumsuz sonuçlarına en çok muhatap olan kitle olmaya devam etmektedirler. Devletlerin egemenlikleri arasına sıkışmış bu insanlar, onların başta göçün önlemesine yönelik politikalarına maruz kalmakta, devletlerin birbirine attıkları sorumluluklar arasında mağdur olmaktadır. Vatandaşlık kavramı çerçevesinde ele alındığında ise vatandaşın da siyasetin temel uğraklarından biri olması, vatandaş dışındakilerin haklarını koruyacak bir merci olmaması, vatandaşlığın yanında yeni üyelik şekilleri meydana gelmektedir ki bu yüzden vatandaşlık da sorunların

çözümü olamamakta, kültürel ve ırksal farklılıklar arka planda rol oynamaya devam etmektedir.

Ele alınan son kavram olarak hukukun üstünlüğü söylemi liberal demokratik devletin vazgeçilmez ilkesi olmasına rağmen sorunların kesin çözümü olmamış, hukukilik/kanunilik elbisesine büründürülen pek çok haksız ve zorba uygulama bu kisse altında insanlara empoze edilmektedir. Her işe yarar kavram gibi hukukun üstünlüğü kavramı da siyasileşmekten kurtulamamıştır. Göçmenler ve mülteciler açısından pek çok mağduriyetler devletlerin bu kanunilik elbisesi içerisinde yaptıkları ile alakalıdır. Devletlerin egemenlikleri arasında sıkışan göçmenler, özellikle mülteciler yasaların korumasızlığından mustarıptirler. Hak hukuk meselesini mesele edemeyecek konumdadırlar. Kendilerine verilen asgari şartlara razı olmaya zorlanmaktadır. Asgari şartlarda geçim, gıda, sağlık, sosyal fırsatlar içerisinde ses çıkarmak konumda değildirler. Sınırdaki yaşanan onlarca farklı hak ihlalleri, insanlık dışı muameleler, göç esnasında yaşanan can kayıpları göz ardı edilebilecek kadar normal görülmeye devam etmektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında Arendt'in ifadesiyle insan hakları söylemi umutsuz bir idealizme dönüşmüş, bu kutsal söylemin yıkıcı sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu kadar cilalamaya ve yüceltmeye karşı o kadar büyük ihlaller meydana gelmektedir ki yüz milyonlarca insan göçe zorlanmakta, göç edenler de uçsuz okyanuslara yelken açmaktadır. Sorun şu ki bindikleri gemi su almaktadır. Bu açıdan toz pembe bir liberal söylem kuşatıcı olamamakta, alarm sinyalleri vermektedir. Korunmasız kalan bu insanlar ulus devlet düzeninin dışında kalmış, ulus devletlerin egemenliklerinin zayıflaması konusunda sinyalleri görülen yeni bir değişim çizgisinin büyük gerilimlerinin öznesi olmuşlardır. Ulus devletin nereye evrildiği tam olarak kestirilemese de bunun en büyük mağdurları himayesiz, hak'sız kalan bu insanlardır.

İnsan hakları düşüncesi yüce, büyük bir ideale ve manaya atıf yapsa da eleştirilerde görüldüğü üzere arka plandaki işlevi, çıkar hesapları ve siyasi oyunların aleti olması bu manaya gölge düşürmektedir. Temelleri şiddetli sarsılan bu olgunun, günümüzde ulus devlet ile beraber var olan halinden çıkarak daha kapsayıcı, geniş bir tasavvur çerçevesinde ele alınması, yenilenmesi, daha evrensel bir düşünceye evrilmesi gerekmektedir. Bu gereksinim ulus devletlerin boyunduruğundan kurtulmuş, insana gerçekten sadece insan olduğu için, herhangi bir bağ aramadan verilen, siyasetten azade kılınmış, dışlayıcılıktan uzak bir şekilde tezahür etmelidir. Bu da insan haklarının

tüm olumsuz çağrışımlarına rağmen bu ilkeyi uygulamadaki samimiyete bağlıdır. Olumsuz içerimleri dolayısıyla bu ilkeleri terk etmek ise eşyanın tabiatında her zaman var olan olumsuzlukları dikkate almamak olacaktır. Hiçbir şey yoktur ki bütün haliyle, mutlak olarak iyi ve güzel olsun ve herkes tarafından iyi ve güzel addedilsin. Bu ilkeler devletlere ve insan hakları örgütlerine bırakılamayacak kadar hassastır. Başarılı olması için halkın katılımı ve rızası gerekmektedir. Yoksa tepeden inme kurallar şeklinde, içselleştirilemeyen kurallar dizisi tesirini ve samimiyetini kaybedecektir. Evrensel kurallar şeklinde dayatılan bir kurallar dizisi de Batı'nın tahakkümü düşüncesini bertaraf edemeyeceği dikkate alındığında her devletin/halkın kendi iradesinin daha önemli bir rol üstleneceği dikkate alınmalıdır. İrade ile alınan bir karar dikte edilenden hem daha etkili hem daha önemlidir. Sadece halka bırakmak da yeterli bir çözüm olmamalı, göçmen karşıtlığı ve ırkçılık gibi muhakkak suistimaller vücuda geleceği dikkate alınmalı, hak ihlallerine karşı devlet somut müeyyidelerle mülteciler ve göçmenler özelinde nefret suçları gibi müesseselerle desteklemelidir.

KAYNAKÇA

- ABD Adalet Bakanlığı (t.y.). *Learn About Hate Crimes*. 25.10.2022 tarihinde U.S. Department of Justice: <https://www.justice.gov/hatecrimes/learn-about-hate-crimes> adresinden alındı.
- Agamben, G. (2020). *Kutsal İnsan*, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arslan, Z. (2001). Postmodern Söylem ve İnsan Hakları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(1) ss. 1-22.
- Askew, J. (24.10.2022). *Is European politics beginning another lurch to the right?* 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/10/24/is-european-politics-beginning-another-lurch-to-the-right> adresinden alındı.
- Avcu, T. (2020). Avrupa'da Aşırı Sağ'ın Yükselişinin Göç Politikalarına Etkileri: Hollanda Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), ss. 235-247.
- Baghramian, M. ve Carter, J.A. (İlkbahar 2022), "Relativism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (ed. Zalta, E. N.), 25.10.2022 tarihinde <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/relativism/> adresinden alındı.
- Balcı, A. (2016). "İnsan Hakları Rejimi, Batı ve Yeni-Sömürgecilik: Evrensel İnsan Hakları Ne İşe Yarar?", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), ss. 58-75.
- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Emel Abora, Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraklı & Hafez (2019). *Avrupa İslamofobi Raporu 2018 Yayında*. 25.10.2022 tarihinde SETA Vakfı: <https://www.setav.org/avrupa-islamofobi-raporu-2018-yayinda-eir2018/> adresinden alındı.
- Bayraklı, E., Hafez, F. (2020). *European Islamophobia Report 2019*, 25.10.2022 tarihinde SETA Vakfı: <https://www.setav.org/en/european-islamophobia-report-2019-eir2019/> adresinden alındı.
- BBC (20.09.2016). *Almanya'da iş başvurularında Türk isimli ve başörtülü adaylara ayrımcılık*, 18.06.2019 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/37423429> adresinden alındı.

- BBC (24.04.2012). *Avrupa Müslümanlara ayrımcılık yapıyor*, 25.10.2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/04/120424_amnesty_muslims adresinden alındı.
- Benhabib, Ş. (2016). Ötekilerin *Hakları; Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, (Çev. Bülent Akkıyal), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berman, M. (1999). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, (Çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis Yayıncılık. Childs, P. (2010). *Modernizm*, (Çev. Vural Yıldırım), Ankara: Sitare Yayınları.
- CPS (2017). *Hate Crime: What it is and what to do about it*. 25.10.2022 tarihinde CPS: <https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/publications/hate-crime-leaflet-2016.pdf> adresinden alındı.
- Deutsche Welle (18.03.2019). *Ankara-AB hattındaki mülteci anlaşması nasıl ilerleyecek?* 25.10.2022 tarihinde <https://p.dw.com/p/3FEHF> adresinden alındı.
- Encyclopaedia Britannica (07.09.2022). *natural law*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/natural-law> adresinden alındı.
- Euronews (02.08.2019). *Over 13,000 unaccompanied young migrants in Spain*. 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/video/2019/08/02/spain-has-over-13-000-registered-unaccompanied-migrant-children> adresinden alındı.
- Euronews (14.10.2021). *Poland close to approving €350m border wall to stop migrant crossings from Belarus*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/2021/10/13/poland-plans-350m-border-wall-to-stop-migrant-crossings-from-belarus> adresinden alındı.
- Euronews (18.10.2021). *'No one is illegal': Poles protest migrant pushbacks at Belarus border*. 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/2021/10/18/no-one-is-illegal-poles-protest-migrant-pushbacks-at-belarus-border> adresinden alındı.
- Euronews (24.06.2022). *Melilla migrants: Calls for investigation after over 20 die trying to cross from Morocco*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/2022/06/24/at-least-130-migrants-cross-into-spanish-enclave-of-melilla-from-morocco> adresinden alındı.
- FBI (t.y.). *Hate crimes*. 25.10.2022 tarihinde FBI: <https://www.fbi.gov/investigate/civil-rights/hate-crimes> adresinden alındı.

- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*, (çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Foucault, M. (2021). *Cinselliğin Tarihi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gauchet, M. (2013). *Yurttaşını Arayan Demokrasi*, (Çev. Zeynep Savaşçın), İstanbul: İletişim Yayınları. Heywood, A. (2019). *Siyaset Teorisine Giriş*, (Çev. Hızır Murat Köse), İstanbul: Küre Yayınları.
- Holden, M. ve Macaskill, A. (15.08.2022). *UK pushes ahead with Rwanda migrant scheme as small boats keep coming*. 25.10.2022 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/world/uk/uk-pushes-ahead-with-rwanda-migrant-scheme-small-boats-keep-coming-2022-08-15/> adresinden alındı.
- Hugges, R.A. (22.08.2022). *The Afro-Italians shaking up Italy's rigid notions of national identity*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.euronews.com/my-europe/2022/08/22/the-afro-italians-shaking-up-italys-rigid-notions-of-national-identity> adresinden alındı.
- Icelandic Human Rights Center (t.y.). *International Legal Personality*. 25.10.2022 tarihinde Icelandic Human Rights Center: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/human-rights-actors/international-legal-personality> adresinden alındı.
- Ip, E. C. (2010). The Power of International Legal Personality. *UNU Institute on Comparative Regional Integration Studies*. s. 5, 25.10.2022 tarihinde UNU-CRIS Working Papers: <https://cris.unu.edu/sites/cris.unu.edu/files/W-2010-4.pdf> adresinden alındı.
- Keeley, G. (24.10.2022). *Migrants building life in Spain face 'emotional toll' after deadly journey, says author Ousman Umar*. 25.10.2022 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/10/24/migrants-building-life-in-spain-face-emotional-toll-after-deadly-journ> adresinden alındı.
- Moyn, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, (Çev. Firdevs Ev), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mutua, M. (2002). *Human Rights: A Political and Cultural Critique*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Oxford Reference. "cultural relativism", 25.10.2022 tarihinde <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095652905> adresinden alındı.
- PEW Research Center (11.07.2016). *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/> adresinden alındı.

- Pons, C. (11.08.2022). *'No one can stop them': African migrants aim for Spain's Canary Islands*. 25.10.2022 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/world/africa/no-one-can-stop-them-african-migrants-aim-spains-canary-islands-2022-08-11/> adresinden alındı.
- Sarı, C. (08.01.2014). *Geri Kabul Anlaşması: Bir Taşeronlaştırma Zinciri*. 26.10.2022 tarihinde Ayrıntı Dergi: <https://ayrintidergi.com.tr/geri-kabul-anlasmasi-bir-taseronlastirma-zinciri/> adresinden alındı.
- Syal, R. ve Dugan. E. (19.10.2022). *Unvetted staff working in hotels housing child asylum seekers, report says*. 25.10.2022 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/oct/19/child-asylum-seekers-hotels-adults-dbs-criminal-record-check> adresinden alındı.
- Tannenbaum, D. (2019). *Siyasi Düşünceler Tarihi*, (Çev. Özgüç Orhan). Ankara: Serbest Kitaplar. Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: YKY Yayınları.
- TRT Haber (14.08.2016). *Tesettür mayo yasağı başörtüsüne sıçradı*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tesettur-mayo-yasagi-basortusune-sicradi-267889.html> adresinden alındı.
- UN (2021a-06.01.2021). *Human Rights?* 25.10.2022 tarihinde <https://www.un.org/en/global-issues/human-rights> adresinden alındı.
- UN (2021b-11.01.2021). *Refugees*, 25.10.2022 tarihinde <https://www.un.org/en/global-issues/refugees> adresinden alındı.
- UNHCR (16.03.2016). *'Refugees' and 'Migrants' – Frequently Asked Questions (FAQs)*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.unhcr.org/en-us/news/latest/2016/3/56e95c676/refugees-migrants-frequently-asked-questions-faqs.html> adresinden alındı.
- UNHCR (16.06.2022). *Figures at a Glance*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> adresinden alındı.
- World Food Program USA (17.08.2022). *Seven of the Largest Refugee Crises Around the World and Their Effects on Hunger*. 25.10.2022 tarihinde <https://www.wfpusa.org/articles/largest-refugee-crises-around-world-effects-hunger/> adresinden alındı.